

Citation:

H. Drion, Levensbericht G.J. Wiarda, in:
Jaarboek, 1989, Amsterdam, pp. 192-198

Gerardus Johannes Wiarda (Foto Vincent Mentzel)

Gerardus Johannes Wiarda

4 september 1906–12 juni 1988

Op 12 juni 1988 stierf, op 81-jarige leeftijd Gerard Wiarda, sinds 1964 lid van de Akademie, en bijna tot het eind toe een regelmatig bezoeker van de maandelijkse vergaderingen van de Afdeling Letterkunde.

Op 4 september 1906 werd hij in Amsterdam geboren als zoon van een rechter. Zoals zijn vaders carrière een rechterscarrière was geweest, zo zou ook het leven van deze zoon grotendeels door rechterwerk worden beheerst.

Het ouderlijk gezin was protestants. De grootvader van vaders kant was hervormd predikant in Edam geweest. De vader was naar de remonstranten overgegaan, toen hem de hervormde gemeente waartoe hij behoorde te conservatief was geworden.

Gerard was het eerste kind, een paar jaar later gevolgd door een tweede zoon: Jan, die na de oorlog hoogleraar in het burgerlijk recht en het internationaal privaatrecht in Groningen zou worden.

De eerste 41 jaar van zijn leven heeft Wiarda in Amsterdam geleefd. Hij doorliep hier het Barlaeus gymnasium en studeerde daarna rechten aan de Gemeente Universiteit van Amsterdam. De hoogleraar die de grootste invloed op hem, zoals op zovelen, heeft uitgeoefend, was Paul Scholten. In 1929 studeerde Wiarda af en in 1930 werd hij advocaat in het Rotterdamse kantoor van Mrs. Dutilh, Nolst Trénité en Driebeek. Over zijn advocatentijd, die niet langer dan twee jaar duurde, placht hij later zelf te zeggen, dat hij geen goed advocaat was geweest. Hoewel dit oordeel, gezien de wijze waarop hij zich zelf bezag, met een korrel zout moet worden genomen, lijkt het niet onwaarschijnlijk dat hij, die van nature geneigd was zo onpartijdig mogelijk van iedere zaak waarover hij te oordelen kreeg, de pro's en contra's tegen elkaar af te wegen, minder geschikt was voor de snelle strijdbaarheid van de advocatuur dan voor het rechterlijke werk. Dat laatste was hem op het lijf geschreven. En zo begon hij dan ook in 1932 zijn rechterlijke carrière als Secretaris van de Raad van Beroep voor de directe belastingen in Amsterdam. Als collega's kreeg hij daar Mr. T.Y. Boltjes en Mr. E.J. Korthals Altes, die later weer zijn collega's in de Hoge Raad zouden worden, en de latere president van de Amsterdamse rechtbank, Stheeman.

Het belastingrecht interesseerde hem voldoende, zodat hij ook later in de Hoge Raad jarenlang met plezier aan het werk in de belastingkamer zou deelnemen. Enige jaren heeft hij die kamer ook moeten presideren.

Van 1934 is hij, als rechter-plaatsvervanger, ook gaan deelnemen aan de gewone rechtspraak. Toen hij eind van de jaren dertig een ziek geworden kinderrechter moest gaan vervangen, werd dit rechter-plaatsvervangerschap een volle dagtaak. In 1944 is het in een gewone rechtersfunctie omgezet. Zijn taak van kinderrechter is hem, vanwege de emotionele kanten ervan, zwaar gevallen.

Intussen was hij in 1932, toen zijn benoeming bij de Raad van Beroep voor de directe belastingen dit mogelijk had gemaakt, in het huwelijk getreden met Alexandra Moltzer. Uit dit huwelijk zijn, behalve een jong overleden kind, drie dochters en een zoon geboren.

Omstreeks diezelfde tijd is hij ook begonnen aan wat zijn eerste wetenschappelijke publikatie zou worden: zijn proefschrift over *Overeenkomsten met overheidslichamen*, waarop hij in 1939 'met lof' is gepromoveerd. Promotor was uiteraard Prof. Paul Scholten. Het onderwerp was karakteristiek voor wat het grootste deel van zijn leven een hoofdthema van zijn wetenschappelijke werk zou blijven: het grensgebied tussen publiek- en privaatrecht. Zelf heeft hij daarover veel later de voor hem zo kenmerkende opmerking gemaakt: 'ik heb tussen het publieke en private recht nooit goed kunnen kiezen en ben daardoor op beide gebieden, zoals ook op andere, min of meer dilettant gebleven'. Dit was niet alleen een uiting van bescheidenheid. Wat hij met zijn dilettantisme bedoelde, was het ontbreken van specialistische deskundigheid. Het niet-specialistische van het rechterlijke werk moet hem dan ook bijzonder hebben aangetrokken.

In een fraai portret van de jurist Wiarda, dat Koopmans in 1983 in het *Rechtsgeleerd Magazijn Themis* heeft geschilderd, merkt hij over de dissertatie van 1939 onder meer op: 'Achteraf gezien heeft men de indruk dat het Wiarda was die het debat over een aantal publiekrechtelijke rechterhandelingen uit het moeras heeft getild waarin het was terecht gekomen'. En even verder: 'Zo kwam hij o.a. tot de constructie van de aanstelling van de ambtenaar als publiekrechtelijke statusovereenkomst. Daarmee werd de angel gehaald uit de voortslappende discussie over het één- of tweezijdig karakter van de aanstelling'. 'Het is ook niet verwonderlijk', aldus besluit Koopmans deze alinea, 'dat Vegting, een van de weinigen die ten onzent beproefd heeft tot een omvattende theorie van het administratief recht te komen, zich sterk door Wiarda's dissertatie heeft laten inspireren'.

Er lijkt mij geen twijfel aan te bestaan dat Wiarda op grond van deze dissertatie en van het daarop voorbouwende preadvies van 1943 voor de Vereniging van Administratief Recht in 1947, in Utrecht, tot gewoon hoogleraar werd benoemd in de nieuwe leerstoel voor het administratieve recht. Kort voor deze benoeming was hij al door de Hoge Raad op de aanbeveling voor een benoeming tot raadshere gezet. Tengevolge van een uitbreiding van de Hoge Raad leidde dat, vroeger dan op grond van zijn plaats op de aanbeveling was te verwachten, in 1950 al tot zijn benoeming in de Hoge Raad.

Niet langer dan drie jaar is hij dus hoogleraar geweest. Maar dit hoogleraarschap heeft er toe bijgedragen dat hij in 1958 voorzitter werd van de Vereniging voor Administratief Recht, een positie die hij tot 1967 heeft bekleed, en dat veel van zijn wetenschappelijke publikaties zich op het grensgebied van publiek- en privaatrecht zijn blijven bewegen.

In de eerste plaats was dat zijn preadvies voor de Vereniging voor Administratief Recht van 1952 over 'algemene beginselen van behoorlijk bestuur'. De in dit preadvies ontwikkelde gedachten zijn van grote invloed geweest op de ontwikkeling van dit deel van het recht. Zoals in 1939 zijn dissertatie, werd zijn preadvies van 1952 al dadelijk klassiek: het heeft in belangrijke mate bijgedragen tot de verdere uitwerking van de voor het administratieve recht zo centrale beginselen van behoorlijk bestuur.

Wiarda's rol in de ontwikkeling van het Nederlandse administratieve recht was daarmee niet beëindigd. In 1965 werd een commissie ingesteld om na te gaan, in hoeverre de niet lang tevoren gecreëerde mogelijkheid van een administratief beroep op de Kroon tegen beschikkingen van de centrale overheid, kon worden uitgebreid tot beschikkingen van lagere overheden. Van deze commissie werd Wiarda voorzitter. De voorstellen van de commissie hebben geleid tot de creatie van een volwaardige administratieve rechtspraak met betrekking tot de meeste overheidbeschikkingen, geconcentreerd bij een hiervoor nieuw in het leven geroepen Afdeling Rechtspraak van de Raad van State.

Nog eenmaal daarna zou hij een beslissende rol spelen in de ontwikkeling van het Nederlandse administratieve recht. In een feestbundel van 1977 voor zijn oude vriend G.J. Scholten, zoon van zijn vroegere promotor, wierp hij de vraag op, of de typische Nederlandse procedure van het administratief beroep op de Kroon, wel voldeed aan de door art. 6 van het Verdrag van de rechten van de mens aan rechtspraak gestelde eisen. De discussie in de juridische wereld die hij daarmee op gang heeft gebracht, heeft ertoe geleid, dat de door hem opgeworpen vraag enige jaren later aan het Straatsburgse Hof is voorgelegd. Op grond van de uitspraak van dat Hof, aan welke uitspraak Wiarda geen deel heeft willen nemen, werd Nederland verplicht de bestaande procedure van het administratief beroep geheel te herzien.

Tot zover heb ik gesproken over Wiarda's betekenis voor het administratieve recht, of beter en deels ruimer: voor het recht dat betrekking heeft op situaties waar de overheid partij is in het geding. Bij de problemen die hierbij rijzen, is materieel-rechtelijk veel aan de rechtsvorming door de rechter overgelaten, en het waren juist de vragen van rechtsvinding door de rechter, zoals die ook hierbij worden opgeworpen, waardoor hij zijn juristenleven lang werd gebocid. De invloed van zijn bewonderde leermeester Paul Scholten kan hierbij een rol hebben gespeeld, al is het curieus dat hij veel vroeger, toen die invloed zich het sterkst deed gelden, diens suggestie om op een onderwerp van rechterlijke rechtsvinding te promoveren, en dat zou dan zijn geweest: een vervolg te schrijven op Fockema Andreae's *Tien jaar rechtspraak van de Hoge Raad*, uiteindelijk juist niet heeft overgenomen.

Maar de vragen van rechtsvinding zouden hem later ernstig gaan bezig houden, wellicht ook onder invloed van zijn werk in de civiele kamer van de Hoge Raad, van welke kamer hij in 1959 deel was gaan uitmaken. In 1963 kwam de eerste gedrukte versie van zijn *Drie types van rechtsvinding* uit, als bijdrage aan een feestbundel. De aandacht die deze korte studie in de juridische wereld trok, leidde er al gauw toe dat hem werd gevraagd er een zelfstandige uitgave van te maken. In enigszins uitgewerkte vorm verscheen deze in 1972. In zijn laatste levensjaar heeft hij er nog een sterk uitgebreide en gedeeltelijk herschreven derde druk van bezorgd, die gelukkig nog vlak voor zijn overlijden is verschenen.

Aanvankelijk opgezet als een lezing voor de Vereniging voor Rechtspraak, was het essay een rijpe vrucht van zijn denken over de aard van het eigen werk van rechter. Wat er hem vooral in bezig hield, is hoe de rechter tot zijn beslissingen komt in het in de loop van deze eeuw sterk groeiende aantal van gevallen, waar de wet aan de rechter een grote mate van vrijheid laat bij het bepalen van wat nog wèl of wat niet meer maatschappelijk aanvaardbaar is. Om in zulke zaken tot een maximale objectivering van het rechterlijk beslissingsproces te komen, suggereert hij een ver-

gelijkingsmethode. 'Als de rechter', aldus formuleert hij het, 'voor zijn beslissing alleen op normen van redelijkheid en billijkheid is aangewezen en hem geen duidelijke toetsingsmaatstaf invalt, moet hij trachten zich naast het gegeven geval één of liefst meerdere gevarieerde maar toch nog vergelijkbare gevallen voor de geest te stellen waarin de beslissing niet of minder twijfelachtig zou zijn'. Niet lang voordat hij deze methode het eerst aan zijn collega's voorlegde, was zij door de Hoge Raad toegepast in een principiële beslissing over het stakingsrecht, waaraan hij zelf had deelgenomen.

In de opvolgende fasen van zijn *Drie typen van rechtsvinding* is een zekere ontwikkeling in zijn denken over de rechtsvinding te bespeuren, die overeenkomt met wat hij zelf in een kort voor zijn overlijden gehouden vraaggesprek heeft opgemerkt. Onder invloed van zijn goed vriend en collega in de Hoge Raad, F.J. de Jong, is hij, zonder ooit, zoals hij het zelf uitdrukt, 'van Scholten los te zijn gekomen', meer gevoel gaan krijgen voor de analytischer benadering van het recht in de geschriften van Meijers.

Overziet men zijn publikaties in de periode dat hij deel uitmaakte van de Hoge Raad, dan valt op dat deze geen van allen betrekking hebben op specifieke problemen van belastingrecht of van privaatrecht, hoewel die problemen het hoofdbestanddeel van zijn werk in de belastingkamer en de burgerlijke kamer van de Hoge Raad hebben uitgemaakt. Vermoedelijk heeft hier een rechterlijke schroom meegewerkt, om naar buiten ideeën te ventileren die je later als rechter kunnen worden voorgelaten. De twee gebieden van zijn wetenschappelijke belangstelling bleven: het grensgebied tussen administratief recht en privaatrecht en de problematiek van de rechterlijke rechtsvinding. Pas na zijn vertrek uit de Hoge Raad zou daar een derde thematiek aan worden toegevoegd, die hem van toen af aan ook volledig is gaan bezig houden: de rechten van de mens.

Toen Wiarda in 1976 de zeventigjarige leeftijd bereikte, was hij 26 jaar lid van de Hoge Raad geweest, de laatste vier jaar als president. De laatste twee jaar was hij bovendien de president, en wel de eerste president, van het pas opgerichte Beneluxgerechtshof. Deze functie heeft nog vrij veel tijd van zijn laatste Hoge-Raadjaren in beslag genomen in verband met de onvermijdelijke aanloopproblemen bij dit nieuwe internationale rechtcollege.

Het is hem niet licht gevallen de hem zo dierbare werkkring bij de Hoge Raad, die hem zo op het lijf geschreven was, op te moeten geven. Op dat moment vermoedde hij nog niet dat hij nog tien actieve jaren van rechterlijk werk voor de boeg had: rechterlijk werk waaraan hij zo mogelijk nog meer vreugde zou beleven.

Al sedert 1966 was hij rechter bij het Straatsburgse Hof voor de rechten van de mens, en voor deze functie bestaat geen leeftijdsgrens. De eerste tien jaar van zijn Straatsburgse tijd heeft hij op niet meer dan negen zaken gezeten, zodat het Straatsburgse werk te combineren viel met zijn werk voor de Hoge Raad. Pas omstreeks de tijd dat hij de Hoge Raad vaarwel moest zeggen, begon de sterke toename van zaken in Straatsburg. Deze toename, gecombineerd met het feit dat hij van 1981 tot 1985 president van het Straatsburgse Hof was, en als zodanig aan alle zaken deelnam, leidde ertoe dat hij de laatste tien jaar van zijn Straatsburgse periode bijna tien maal zoveel beslissingen heeft meegewezen als in de voorgaande tien jaar. Het presidentschap was praktisch een volle werkkring geworden.

Aan het eind van zijn leven zijn carrière overziende, heeft hij die Straatsburgse periode beschreven als 'het interessantste dat ik op juridisch gebied in mijn leven heb mogen doen'. Voor wie hem in die jaren heeft mogen meemaken, komt die opmerking niet als een verrassing. Hij heeft genoten van deze internationale vorm van rechtspraak met een groot aantal rechters van vele landen van Europa; hij heeft genoten van de problemen die er moesten worden opgelost en van het contact met de mensen met wie hij moest samenwerken. Het nieuwe van de materie heeft hem intens geboeid en zijn oude belangstelling voor de rechterlijke hantering van vage normen kwam bij het inhoud geven aan de rechten van de mens, zoals die in het verdrag van Rome zijn omschreven, volledig aan haar trekken.

Dat hij in Staatsburg meestal voor een conservatief standpunt zou hebben gekozen, zo vaak een keus moest worden gemaakt tussen een gedurfde vernieuwing en een vasthaken aan de traditie, zoals wel eens is gesuggereerd, lijkt me geen steun te vinden in de uitspraken waaraan hij heeft meegewerkt. Veeleer kan men zeggen dat, wat hij zelf als de door het Straatsburgse Hof gevaren middenkoers heeft gekarakteriseerd, ook zijn voorkeur had.

Na zijn afscheid van het Hof is hem, nog geen twee maanden voor zijn overlijden, een omvangrijke bundel van 58 studies over de bescherming van de mensenrechten aangeboden. Daarin heeft Rolv Ryssdal, oud-president van het hoogste rechtscollege van Noorwegen, die Wiarda als president in het Straatsburgse Hof is opgevolgd, in warme woorden zijn betekenis voor het werk van het Hof geschilderd.

'He never failed to pay attention to opinions expressed by other judges and had that special ability to find a solution and a wording acceptable to his colleagues. His effective leadership of our Court was allied with a modesty and a charm of manner, which made it a particular pleasure to participate in meetings whenever he was presiding. Besides his unquestionable legal competence and his dedication to work, Gerard Wiarda is blessed with a kindly, well-balanced personality which creates around him an immediately natural and friendly atmosphere (...) He always spoke moderately but with real authority'.

Wie hem in de Hoge Raad hebben meegemaakt, hebben geen moeite hem in deze beschrijving te herkennen. Zijn, voor een rechter zo belangrijke, vermogen om zeer geconcentreerd naar anderen te luisteren en zijn natuurlijke gezag, waardoor naar hem geluisterd werd zodra hij het woord nam, kon niemand ontgaan die met hem te maken had.

Ook zijn besluit om in 1985 het presidentschap van het Straatsburgse Hof neer te leggen, bracht nog niet het einde van zijn werkzaamheden als jurist. De Erasmus Universiteit had hem gevraagd, in 1986/1987 een semester als gastdocent de 'Tinbergen leerstoel' te bezetten voor het onderwijs in de rechten van de mens. In november 1986 hield de tachtigjarige zijn intreedende over 'Rechterlijke voortvarendheid en rechterlijke terughouding bij de toepassing van de Europese conventie ter bescherming van de rechten van de mens'. Vier maanden lang heeft hij een druk bezocht college gegeven. Een aantal studenten heeft tentamen bij hem gedaan. Het was een fraaie afsluiting van de laatste periode van zijn leven als jurist, een periode waarin de mensenrechten in het centrum van zijn belangstelling zijn gaan staan, zoals zij ook een steeds meer centrale plaats in het rechtsleven van de westerse wereld zijn gaan innemen.

Hoeveel het bezig zijn met, en het denken over het recht ook voor hem heeft betekend, zijn leven ging er niet volledig in op. Behalve een intens familieleven en een talent voor vriendschap - overal waar hij werkte, maakte hij vrienden - had hij een grote belangstelling voor vele cultuurgebieden. Jaren was hij voorzitter van het Prins Bernardfonds, en, wat waarschijnlijk nog meer zijn hart had, van de door Frits Lugt rondom diens kunstverzameling in het leven geroepen Stichting Custodia. Hier kon hij ten volle zijn intense belangstelling voor de beeldende kunsten uitleven.

Hoewel hij zich in de loop van zijn leven van een vrij actief remonstrant tot een agnosticus heeft ontwikkeld, is hij zich altijd blijven interesseren voor geloofsproblemen. Die interesse heeft bij zijn blijvende bewondering voor Pascal ongetwijfeld ook een rol gespeeld. Men kan zich voorstellen, hoeveel vreugde het hem moet hebben gegeven, een schakel te kunnen leggen tussen een van zijn favoriete juridische probleemgebieden, dat van de marginale toetsing door de rechter van bestuurshandelingen, en zijn favoriete schrijver. Die schakel vond hij dan in het door Pascal in diens *Lettres provinciales* fel bestreden Jezuïtische leerstuk van het probabilisme in de moraal: voor het individuele geweten als richtsnoer onaanvaardbaar, maar voor de rechter die over bestuurshandelingen moet oordelen een noodzakelijke zelfbeperking.

De blijvende fascinatie die Pascal op Wiarda heeft uitgeoefend, is wel merkwaardig. Men kan zich immers nauwelijks een groter tegenstelling denken dan die tussen de tragische gespletenheid van Pascal en wat Koopmans de 'serene evenwichtskunst' van de jurist Wiarda heeft genoemd. Maar evenwichtskunst vooronderstelt het zich bewust zijn van de diepten waartussen men zich bevindt. De sereniteit van Wiarda was een overwinning op de diepten van de twijfel. Zijn vermogen tot aarzelen was groot en essentieel voor zijn denken. Maar even essentieel daarvoor was zijn vermogen uit zijn aarzelen tot beslissingen te komen. Dát, in combinatie met de scherpte van zijn analytisch denken en met zijn formidabele geheugen, hebben hem gemaakt tot de grote rechter die hij was. Want er kan geen twijfel aan bestaan, dat met Wiarda een van de interessantste rechtersfiguren is heengegaan, die ons land heeft gekend.

Een bibliografie van Wiarda's geschriften tot 1986 is opgenomen in *Verspreide geschriften van G.J. Wiarda*, 's-Gravenhage, VUGA 1986.

Over Wiarda: T. Koopmans, *Wiarda- de serene evenwichtskunstenaar*, R.M. Themis, 1983, no. 2, blz. 120-131.

Ex tunc, ex nunc. Onder red. van J.M. van Dunné. Zwolle, Tjeenk Willink, 1989 (bevat eigen herinneringen van Wiarda).